

УДК 72.01

Олександр ОСТАПЮК  
Сергій ЛОНЧУКДЕРЕВ'ЯНІ ХРАМИ  
ШАЦЬКОГО РАЙОНУ  
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

**Анотація.** У повідомленні здійснена спроба систематизації матеріалів стосовно дерев'яного храмовбудування, представлена у вигляді окремих анотацій щодо храмовбудівної спадщини. Наведено вичерпний перелік дерев'яних храмів, які існували на теренах сучасного Шацького району Волинської області. Особливу увагу зосереджено на п'яти збережених дерев'яних храмах XVIII – XIX ст. Окреслено архітектурно-конструктивні особливості храмів за матеріалами інвентаризації 1959 р., а також на підставі архівних та сучасних фотографій.

**Ключові слова:** дерев'яна архітектура, культурна спадщина, пам'ятки архітектури, церкви, каплиці.

**Вступ.** Станом на 1 жовтня 2018 р. у Шацькому районі Волинської області налічувалося 9 дерев'яних храмів, з яких 5 були збудовані у XVIII–XIX ст., а 4 — протягом 1990-х — 2010-х рр. Значна частина дерев'яних храмів, які раніше також існували в межах території сучасного району, на жаль, не збереглися донині, або були замінені на муровані. У повідомленні подається коротка характеристика збережених дерев'яних храмів, збудованих у XVIII — XIX ст.

**Село Острів'я. Церква св. Варвари початку XVIII ст.** (Рис. 1–4).

Пам'ятка архітектури і містобудування місцевого значення (рішення виконкому Волинської облради від 03 квітня 1992 р. № 76 «Про взяття на облік пам'ятників архітектури місцевого значення», охоронний № 213-м). Православна церква в селі згадується у 1510 р. У 1619 р. переведена в унію<sup>1</sup>. Після третього поділу Польщі в 1795 р. основна частина уніатських церков були повернуті у православ'я<sup>2</sup>. Дата будівництва храму, котрий зберігся до нашого часу, невідома. Науковці датують церкву початком XVIII ст.

Відповідно до візитації 1779 р. церква мала бабінець<sup>3</sup>. Ширшу інформацію про церкву подано у візитації 15–23 березня 1793 р., відповідно до якої церква «stara» і нещодавно ґрунтовно відремонтована. У ній не було іконостаса, але обхід біля вівтаря був можливий. У головному вівтарі знаходився образ розп'яття Христа. Також було два бічні вівтарі з образами Пресвятої Богородиці і св. Варвари. Зазначено, що храм мав купол, дзвіниця була разом з ним<sup>4</sup>.

У 1936 р. купол покрито оцинкованим залізом. У церкві зберігся опис храму за 1936 р.: «Церква збудована із соснового дерева на кам'яному фундаменті, покрита поцинкованою бляхою. Довжина церкви 10 м 65 см, ширина 5 м 32 см, висота 13 м 50 см. Купол на церкві один, розміщений над середньою частиною церкви. Хто був фундатором церкви і в якому році збудована, нема ніяких даних. Церква ділиться на дві частини: вівтар і середню частину церкви, а притвор знаходиться в дзвіниці. Дзвіниця — дерев'яна на кам'яному фундаменті, яка, за словами старих людей, прибудована до церкви

<sup>1</sup> Gil A. Prawosławna eparchia Chełmska do 1596 roku. Lublin-Chełm, 1999. 166, 232 s.

<sup>2</sup> Gil A. Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Lublin, 2005. T. I. S. 185.

<sup>3</sup> APL. ChKGK, спр.131.

<sup>4</sup> APL. ChKGK, спр.131, 135.; Бобрик В. Стан церков у забужанській частині Холмського унійного деканату у світлі візитації 1793 р. // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIV міжнародної наукової конференції. Луцьк, 2007. С. 124–127.

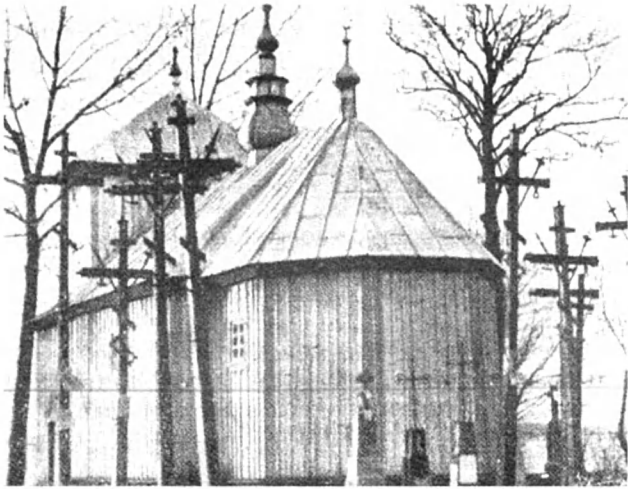


Рис. 1. Церква святої Варвари в с. Острів'я.  
Фото О. Цинкаловського, 1930-ті рр.

Fig. 1. Church of St. Barbara in the Ostrivya village.  
Photo by O. Tsinkalovsky, 1930 s.



Рис. 2. Церква святої Варвари в с. Острів'я.  
Фото С. Лончука, 2017

Fig. 2. Church of St. Barbara in the Ostrivya village.  
Photo by S. Lonchuk, 2017



Рис. 3. Церква Святої Варвари в с. Острів'я.  
Фото С. Лончука, 2015

Fig. 3. Church of St. Barbara in the Ostrivya village.  
Photo by S. Lonchuk, 2015

значно пізніше, ніж церква. Висота дзвіниці 15 м, довжина 2 ½ м і ширина 5 м 32 см, покрита поцинкованою бляхою. Дзвонів на ній — 4. Довжина вітваря 3 ½ м, ширина — 3 ½ м. Підлога у вітварі дерев'яна, пофарбована червоною фарбою»<sup>5</sup>.

Храм зорієнтований вітварем на схід, обшитий вертикальними дошками. Аналіз композиційних особливостей дозволяє віднести спорудження церкви до початку XVIII ст. Сучасний вигляд архітектурної пам'ятки відтворює її радикальну реконструкцію в 1874 р. шляхом прибудови дзвіниці до західної стіни нефа. Найдавніша частина споруди склада-

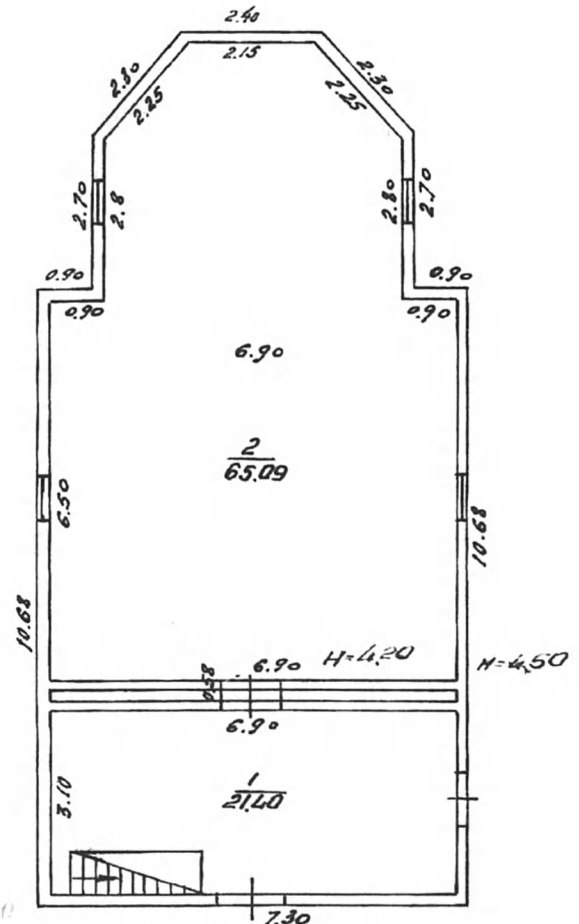


Рис. 4. План церкви с. Острів'я, 1959.

Fig. 4. The plan of the church in Ostrivya village. 1959

<sup>5</sup> ЛКМ. НДФ-3164. Опис церковного майна Свято-Варварівської церкви села Острів'я Любомльського повіту Волинської єпархії. 1936 р.



Рис. 5. С. Піща. Казанська церква. Загальний вигляд.  
Фото В. Завади, 1986

Fig. 5. Pishcha village. Kazan Church. General view. Photo by V. Zavada, 1986



Рис. 6. С. Піща. Казанська церква. Вигляд з південного заходу.  
Фото В. Завади, 1986

Fig. 6. Pishcha village. Kazan Church. View from the southwest.  
Photo by V. Zavada, 1986

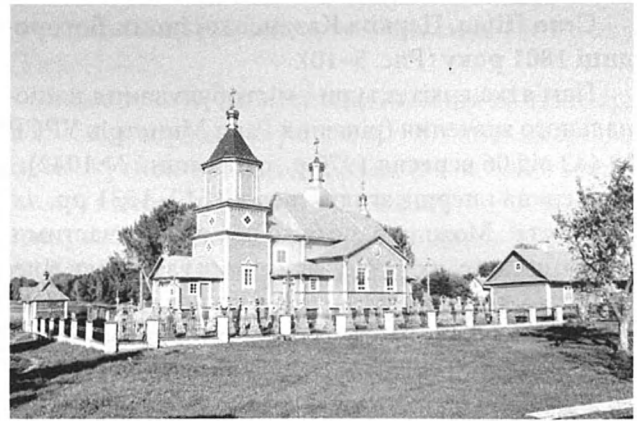


Рис. 7. С. Піща. Казанська церква. Фото С. Лончука, 2017  
Fig. 7. Pishcha village. Kazan Church. Photo by S. Lonchuk, 2017

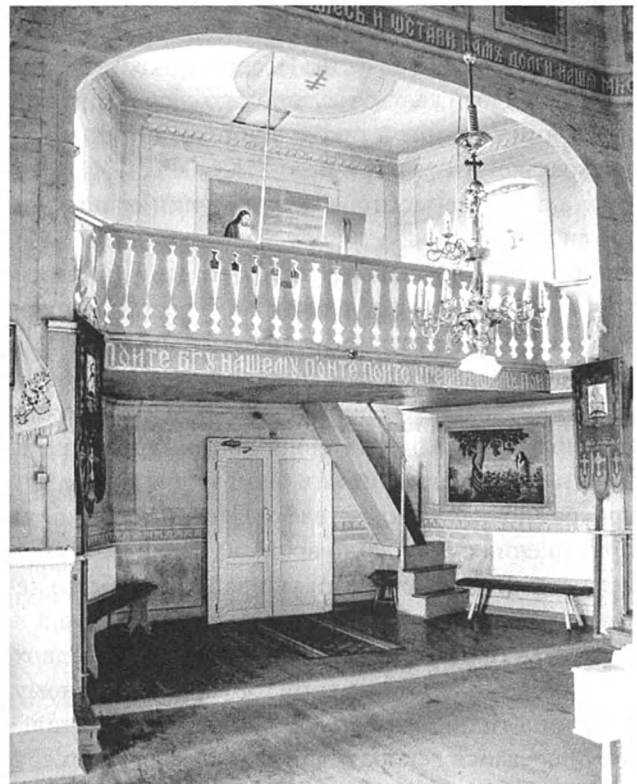


Рис. 8. С. Піща. Бабинець церкви. Фото С. Лончука, 2017  
Fig. 8. Pishcha village. Church babynets. Photo by S. Lonchuk, 2017

ється з прямокутного, витягнутого в поздовжньому напрямку зрубу нефа і невеликої дотичної до нього шестигранної апсиди. Об'єм нефа завершується традиційною для храмів «хатнього типу» двосхилою покрівлею з плечистою восьмигранною главкою на гребені. Будівля вдало розміщена на невеликому підвищенні над озером, завершуючи перспективу центральної вулиці с. Острів'я<sup>6</sup>.

<sup>6</sup> Виявлення и класификация зданий и сооружений Волинской области по историко-архитектурной и градостроительной ценности. Любомльський р-н. Киев, 1986.

**Село Піща. Церква Казанської ікони Богородиці 1801 року (Рис. 5–10).**

Пам'ятка архітектури і містобудування національного значення (рішення Ради Міністрів УРСР № 442 від 06 вересня 1979 р., охоронний № 1042).

Церква вперше згадується у 1510–1531 рр. як покинута<sup>7</sup>. Можливо, це було пов'язане з частими набігами татар, які руйнували храми і забирали в неволю населення. У 1619–1620 р. храм вже був уніатським<sup>8</sup>, а у 1796 р. переведений з унії у православ'я<sup>9</sup>. Клірова відомість за 1796 р. повідомляє, що церква св. Симеона Стовпника дерев'яна, нова, до священослужіння придатна<sup>10</sup>. Нова церква в с. Піща побудована у 1801 р. на кошти парафіян. У 1878 р. церква отримала ім'я Казанської Богородиці<sup>11</sup>. У післявоєнний період храм постійно функціонував.

Композиція церкви відходить від народних традицій дерев'яного зодчества Правобережної України. Пам'ятка наближається за типом до слобожанських дерев'яних храмів, а також відображає тенденції московської архітектури межі ХІХ — ХХ ст. У 1878 р. капітально відремонтована, підведений новий фундамент, прибудована триярусна дзвіниця. У 1912 р. початково тридільна церква доповнена бічними зрубами. Дерев'яна, п'ятизрубна. Хрестовий план утворений шестигранним центральним зрубом, до якого по осі захід-схід прилягають п'ятигранна апсида і маленький невиражений, трапецієподібний в плані бабинець. По осі північ-південь до центрального простору прилягають бічні зруби, перекриті тригранною дощатою стелею. Невеликі службові приміщення симетрично врівноважені в загальній композиції. Двосхилі дахи увінчані по гребеню нетрадиційними стилізованими главками. До бабинця примикає триярусна дзвіниця — восьмерик на двох четвериках, накрита шатром. Зруби на кам'яному фундаменті, обшиті вертикально та горизонтально. Збереглося декоративне оздоблення інтер'єру ХVІІІ — ХІХ ст.<sup>12</sup>, а саме: чотириярусний іконостас кінця ХІХ — поч. ХХ ст. (можливо, 1892 року) та різні кіоти кінця ХVІІІ і поч. ХІХ ст.

Нині в нефі підшита стеля, тоді як у первинному варіанті він перекривався зімкнутим восьмигранним склепінням з виходом на літхар, прихованим під високою двосхилою покрівлею. Бокові прибудо-



Рис. 9. С. Піща. Іконостас церкви. Фото С. Лончука, 2017

Fig. 9. Pishcha village.. Iconostasis of the church. Photo by S. Lonchuk, 2017

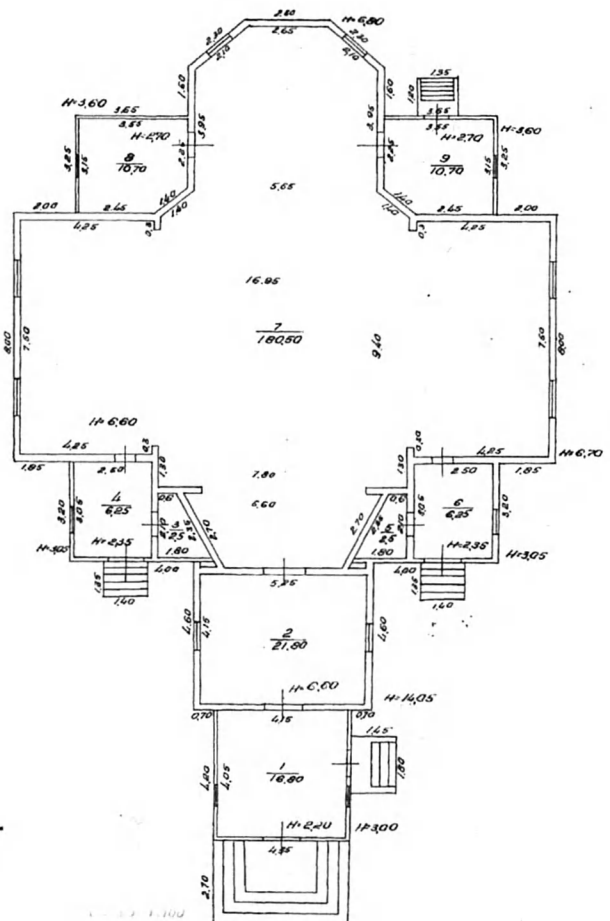


Рис. 10. С. Піща. План церкви, 1959

Fig. 10. Pishcha. Plan of the church, 1959

<sup>7</sup> Gil A. Prawosławna eparchia Chełmska do 1596 roku. Lublin — Chełm, 1999. Т. III. S. 165, 232.

<sup>8</sup> ЦДІАУ у Львові. Ф. 201, оп. 46, спр. 205, арк. 61v, 64, 64v.

<sup>9</sup> ДАЖО. Ф.І, оп. I, спр. 376 /505/, арк. 289.

<sup>10</sup> ДАВО. Ф. 35, оп. 5, сп. I, арк. 73.

<sup>11</sup> Переверзев К. В. Справочная книга о приходах и монастырях Волынской епархии. Житомир, 1914. С. 67.

<sup>12</sup> Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Т. 2. Киев, 1985. С. 96–97.

ви перекриті тригранним склепінням, яке нагадує коробове. У вівтарному зрубі і в бабинці плоска стеля. Стіни церкви прикрашені сволоками. Перехід до восьмигранної форми в північно-західному і південно-західному прямокутних кутах нефа здійснений врубкою клинців з плоским дном, — така структура не була характерною для дерев'яного на-



Рис. 11. С. Піща. Цвинтарна каплиця.  
Фото О. Остапюка, 2008

Fig. 11. Pishcha village. The cemetery chapel.  
Photo by O. Ostapjuk, 2008

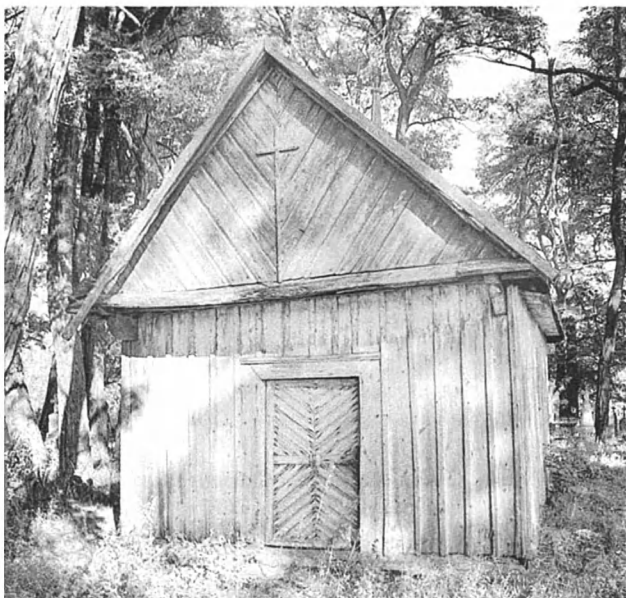


Рис. 12. С. Піща. Цвинтарна каплиця.  
Фото С. Лончука, 2017

Fig. 12. Pishcha village. Cemetery chapel. Photo by S. Lonchuk, 2017

родного будівництва XVI — XVIII ст., і з'явилась, очевидно, лише в XIX ст. Балкон-хори утворюють другий ярус бабинця, котрий виходить в неф трицентровою аркою-вирізом.

У 1901 р. прибудовані ризниця та бабинець, проведені внутрішні та зовнішні ремонти<sup>13</sup>. На стінах церкви і дзвіниці є записи про ремонти: 1866, 1899, 1901, 1926, 1960–61, 1970 р. На дзвіниці є 5 дзвонів. На найбільшому (18 пудів) міститься дарчий напис місцевого поміщика Міхала Гутовські: «TEGO DZWONA FUNDATOREM MIHAL GUTOWSKI / W PISZCZU 1854 ROCU D17 M: WRZESNIA / LALIL OSTROWSKI».

<sup>13</sup> Переверзев К. В. Справочная книга о приходах ... С. 67.

### Село Піща. Цвинтарна каплиця 1802 року (Рис. 11–12).

За кліровими відомостями каплиця на цвинтарі в с. Піща збудована у 1802 р.<sup>14</sup> Є однокамерною прямокутною в плані будівлею (7.0 x 4.0 м), збудованою з дерев'яного бруса прямокутного перерізу і накритою трисхилим вальмовим дахом. Із західної сторони простір, що утворюють південний і північний схили даху, закритий щипцем із дошок. В площині щипця розміщений накладний дерев'яний хрест. Причілок даху зі сторони входу підтримують кронштейни, які є випусками верхніх брусів стін. Увінчує дах невелика дерев'яна різьблена сигнатурка. Зовнішня поверхня стін обшита вертикальними шалівками з нащільниками. До приміщення каплиці із західної сторони ведуть дерев'яні двері. На південному та північному фасадах у верхній частині стін розташовані невеликі прямокутні вікна.

Каплиця є характерним зразком народного храмубудування Волині XVIII — поч. XIX ст. Унікальний приклад архаїчного однокамерного храму хатнього типу, характерного для волинської школи народної архітектури окресленого періоду. Заслужує на відновлення та охорону<sup>15</sup>.

### Село Пульмо. Церква Святого Миколая 1895 року (Рис. 13–15).

Пам'ятка архітектури і містобудування місцевого значення (рішення виконкому Волинської облради від 03 квітня 1992 р. № 76, охоронний № 215-м). Вперше згадується у 1510 р.<sup>16</sup> У 1665 р. стараннями парафіян побудована нова дерев'яна церква св. Миколая разом з дзвіницею, що підтверджує намісна ікона XVII ст.<sup>17</sup> На той час усі православні церкви були переведені в унію і місцеві землевласники часто вступали з ними в конфлікт<sup>18</sup>. Згідно до архівних документів парафіяни Миколаївської церкви села Пульмо вже до 9 вересня 1796 р. добровільно прийняли православ'я<sup>19</sup>.

Під час генеральної візитації у березні 1793 р. церква відмічена як давня, але її стан був добрий. У головному вівтарі знаходився образ розп'яття Христа, у бічних — образи Пресвятої Богородиці і св. Миколая. Вівтар згідно візитації 1789 р. був синього кольору. Зафіксовано наявність у храмі

<sup>14</sup> Клірова відомість церкви с. Піща за 1937 р. Фонди ЛКМ.

<sup>15</sup> Михайлишин О. Л. Цвинтарна каплиця в селі Піща Шацького району Волинської області (рукопис).

<sup>16</sup> Gil A. Prawosławna eparchia... S.165, 166, 233.

<sup>17</sup> Клірова відомість за 1844 р.; ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 30. Арк. 174–176.

<sup>18</sup> Акты издаваемые Виленскою комиссией для разбора древних актов. Т. XXIII. Акты Холмского гродского суда. Вильно, 1896. С.СXXXI.

<sup>19</sup> ДАЖО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 376 (505). Арк. 284.



конфесіоналів. Церква мала купол, дзвіниця була над бабинцем<sup>20</sup>. Відповідно до клірової відомості від 20 грудня 1796 р. церква дерев'яна, стара і до священослужіння придатна<sup>21</sup>. У 1844 р. вона охарактеризована як міцна<sup>22</sup>. У 1860 р. відмічено, що церковного начиння недостатньо. Престол був один — в ім'я св. Миколая.

Відповідно до указу Волинської духовної консисторії від 28 жовтня 1886 р. за № 9935 в селі Пульмо Володимирського повіту 4-го благочинного округу було дозволено будівництво нової дерев'яної церкви. На той час російський Синод намагався перебудувати всі церкви, які мали архітектурний стиль відповідно до українських традицій, в так званому «синодальному» стилі, не шкодуючи коштів. На будівництво було виділено 2700 рублів парафіяльних грошей, від казни відпускалось 2504 рублів 46 копійок. В наявності була частина дерев'яного матеріалу, а суму, котрої не вистачало, мали поповнити парафіяни<sup>23</sup>. Будівництво завершено у 1895 р.

Стару церкву наприкінці XIX ст. розібрали, перенесли на кладовище і перебудували на каплицю.

Станом на 1937 р. церква була покрита бляхою. Довжина церкви становила 24.07 м, ширина — 13.42 м, висота — 20.5 м. У 1927 р. проведено капітальний ремонт, за кошти парафіян пофарбовано дах. Дзвіниця прибудована до церкви, також крита бляхою. Мала розміри: довжина — 4.43 м, ширина — 8 м, висота — 24 м. Церква функціонувала при радянській владі. У храмі збереглися 5 дзвонів, 2 з них відлиті у 1930 р. в м. Данціг.

Церква св. Миколая є характерним зразком «синодального» стилю з хрестовою планувальною композицією, з влаштованою від заходу шатровою дзвіницею з характерним декором. Незважаючи на використання при будівництві типового проекту, в архітектурі церкви простежується і ряд особливостей, які проявляються в своєрідному вирішенні центрального куполу, а також у пропорціях основних елементів композиції. Ця стилістика пам'ятки, а також її домінантне розміщення в забудові села, визначають особливу цінність церкви серед інших храмових споруд кінця XIX ст., розташованих на території Волинської області<sup>24</sup>.

<sup>20</sup> Бобрик В. Стан церков у забужанській частині Холмського уніатського деканату і світлі візитації 1793р. // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIV міжнародної наукової конференції. Луцьк, 2007. С. 124–126.

<sup>21</sup> ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 1. Арк. 75.

<sup>22</sup> ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 30. Арк. 174–176.

<sup>23</sup> Волинские епархиальные ведомости. Часть неоф. № 7 от 1. 03. 1887 г.

<sup>24</sup> Выявление и классификация зданий и сооружений Волинской области по историко-архитектурной градостроительной ценности. Любомльский район. Киев НИИТИ. 1986.



*Рис. 13. С. Пульмо. Церква Святого Миколая. Фото В. Завади, 1986.*  
*Fig. 13. Pulmo village. Church of St. Nicholas. Photo by V. Zavada, 1986.*



*Рис. 14. С. Пульмо. Церква Святого Миколая. Фото О. Остапюка, 2003.*  
*Fig. 14. Pulmo village. Church of St. Nicholas. Photo by O. Ostapuyuk, 2003.*



*Рис. 15. С. Пульмо. Церква Святого Миколая. Фото С. Лончука, 2017*

*Fig. 15. Pulmo. Church of St. Nicholas. Photo by S. Lonchuk, 2017*

**Село Пульмо.** Цвинтарна каплиця (Рис. 16–19). збудована у 1900 р. Стару Миколаївську церкву розібрали, перенесли на кладовище і побудували з неї каплицю. Її розміри: довжина — 7.20 м, ширина — 4.70 м, висота — 4.50 м.<sup>25</sup> Інвентаризаційний опис 1986 р. зафіксував її архітектурне рішення та фізичний стан: «каплиця на кладовищі має просту прямокутну форму з чотирисхилою покрівлею і маленькою сигнатуркою. В її архітектурі відсутні будь-які індивідуальні риси, що в комплексі з її незадовільним технічним станом роблять перспективу її подальшої охорони та використання малоюмовірною»<sup>26</sup>. Однак пізніше каплиця двічі була відремонтована і нині використовується за призначенням.

<sup>25</sup> ЛКМ КН — 7201.

<sup>26</sup> Выявление и классификация зданий и сооружений Волинской области по историко-архитектурной градостроительной ценности. Любомльский район. Киев НИИТИ. 1986.



Рис. 16. С. Пульмо.  
Цвинтарна каплиця.  
Фото В. Лазарука

Fig. 16. Pulmo. Cemetery chapel. Photo by V. Lazaruk



Рис. 17. С. Пульмо.  
Цвинтарна каплиця.  
Фото В. Завади, 1986

Fig. 17. Pulmo. Cemetery chapel. Photo by V. Zavada, 1986

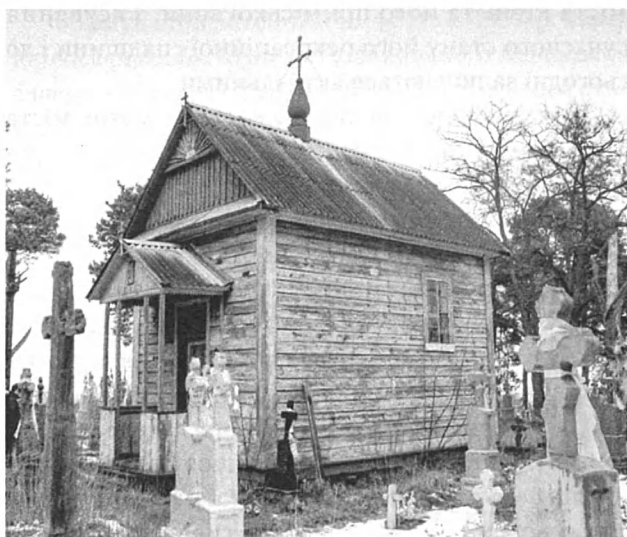


Рис. 18. С. Пульмо. Цвинтарна каплиця.  
Фото О. Остапюка, 2003

Fig. 18. Pulmo. Cemetery chapel. Photo by O. Ostapuyuk, 2003

**Висновки.** Не зважаючи на відносно невелику кількість дерев'яних храмів XVIII — XIX ст., котрі збереглися на території Шацького району, вони досить різнопланово характеризують розвиток регіонального народного дерев'яного зодчества. Тут представлений архаїчний однокамерний храм північно-поліського (хатнього) типу (цвинтарна каплиця в с. Піща). Церква Святої Варвари в селі Острів'я може слугувати прикладом барокових перетворень в архітектурі дерев'яних храмів хатнього типу, описаних В. Завадою, до яких автор відносить: збільшення висоти та посилення вертикальних пропорцій обох зрубів, ускладнення елементів дрібної пластики та декору (декоративної маківки на гребені даху тощо) і, нарешті, появу гранчастої апсиди<sup>27</sup>. Церква Казанської ікони Богородиці є прикладом трансформації тридільного храму за взірцями російського синодального стилю шляхом

<sup>27</sup> Завада В. Т. Особливості становлення стилю бароко у монументальній дерев'яній архітектурі Полісся // АСУ. Вип. 1. Київ, 1994. С. 113–123.



Рис. 19. С. Пульмо. Цвинтарна каплиця.  
Фото С. Лончука, 2017

Fig. 19. Pulmo. Cemetery chapel. Photo by S. Lonchuk, 2017

прибудови до бабинця нового об'єму дзвіниці, а до нефу — двох бічних зрубів (так званих «розпалубок») та чотирьох рівновеликих службових приміщень. Внаслідок цього відбулося зміщення акценту з центрального зрубу на дзвіницю, що істотно змінило композиційну автентичність старого храму. Натомість церква Святого Миколая у с. Пульмо є прикладом синодального («псевдоросійського») стилю храмового будівництва.

Oleksandr OSTAPIUK,  
Serhii LONCHUK

## WOODEN CHURCHES OF SHATSK DISTRICT OF THE VOLYN OBLAST

**Abstract.** The article presents an attempt to systematize materials related to wooden church building, assembled and published in the form of separate articles. There is the most exhaustive list of wooden churches which exist in the present-day Shatsk district of the Volyn Region. The particular attention is focused on 5 preserved wooden churches built in the 18th — 19th c. It is also outlined architectural and design features of the churches which are based on the inventories of 1959th plans, as well as archival and contemporary photographs.

**Key words:** wooden architecture, cultural heritage, architectural monuments, churches, chapel.